

Džon Saterlend

KNJIŽEVNI DETEKTIV: TRI ZAGONETKE IZ KLASIČNE LITERATURE

KOJI TO ENGLSKI ROMAN ČITA ANA U VOZU?

Da je Tolstoj svoju *Anu Karenjinu* završio negde na petini, na kraju 29. poglavlja, to bi bila gorko-slatka pripovetka sa srećnim krajem. U tom poglavlju se Ana vraća svojoj kući, u Sankt Peterburg, voljenom sinu Serjoži i nešto manje voljenom mužu. U prestonici je boravila da bi rešavala bračne probleme svoje bespomoćne snahe, Doli.

Tamo, u Moskvi, Ana je podlegla čarima privlačnog konjičkog oficira, grofa Vronskog, ali nije podlegla i iskušenju i još uvek je poštena žena i matrona. Ni u kom slučaju potpuno srećna, ali poštena.

Vraća se u Sankt Peterburg vozom, noću, u pratnji sluškinje Anuške.

„Pa, sa tim je gotovo, hvala Bogu!“, misli Ana ulazeći u svoj slabo osvetljeni kupe. „Hvala Bogu, sutra ću videti Serjožu i Alekseja Aleksandroviča i moj život će se nastaviti po starom.“

Malim, okretnim rukama otključala je crvenu torbu, izvadila iz nje jastučić koji je postavila na kolena, pa ponovo zaključala torbu. Pažljivo je uvila noge i udobno se smestila na sedištu. Invalidna dama već se spremala za spavanje, a dve preostale započese razgovor sa Anom. Jedna od njih, debela starica, dok je uvijala svoje noge u čebe, primeti nešto u vezi sa grejanjem kupea. Ana joj odgovori u nekoliko reči, ali, kako joj razgovor nije obećavao ništa interesantno, zatraži od sluškinje lampu za čitanje koju pričvrsti za ručku sedišta i izvadi iz svoje torbice nož za hartiju i engleski roman. Isprva nije mogla da čita. Neko vreme joj je pažnju odvlačio metež ljudi koju su se kretali naokolo, a kada je voz napokon krenuo, bilo je nemoguće ne slušati buku koju je pravio, a onda, bio je tu i sneg koji je udarao o prozor sa njene leve strane i lepio se za staklo, pa obris stražara koji je prolazio duž vagona, dobro umotan i pokriven snegom, pa razgovor o užasnoj snežnoj oluji koja je besnela napolju, sve joj je to odvlačilo pažnju.

Tako je to trajalo: jedno te isto ljuljanje i kuckanje, isti udarci snega o prozorska okna, isti nagli prelaz iz toplog u hladno i ponovo u toplo, sjaj istih lica u polumraku i isti glasovi – ali Ana napokon poče da čita i prati to što čita. Anuška je već dremala, a njeni široki dlanovi sa rupom na jednoj rukavici pridržavali su torbu na krilu. Ana je čitala i razumevala, ali nije bilo prijatno čitati, odnosno pratiti odraze tuđih života. Iсуviše je i sama želela da živi. Kada bi čitala kako je junakinja romana negovala bolesnika, priželjkivala je da se i sama kreće tom bolesničkom sobom nečujnim koracima; čitajući o članu parlamenta koji sastavlja govor, i sama je želela da sačini jedan; kada je čitala kako ledi Meri jaše pred hrtovima, zadirkuje svoju zaovu i začuđuje svojom hrabrošću, i ona je želela da radi upravo to. Međutim, ništa se nije moglo uraditi, pa je naterala sebe da čita dalje, dok su se njene male šake igrale glatkim nožem za papir.

Junak romana uskoro je postigao svoju englesku sreću u vidu baronetstva i poseda, i Ana požele da ode do tog imanja s njim, kada najednom oseti da bi morala da se stidi, da se, zapravo, i stidela, ali – čega? „Zašto bih se stidela?“, pitala se pomalo iznenađena. Spustila je knjigu, zavalila se na sedište i čvrsto stegla nož za papir u rukama. Ničega nije bilo čega bi trebalo da se stidi.“

Ova obična, a čudesna scena, proživljena je od strane svakog ko je putovao vozom, noću, a opet neobična neruskom čitaocu sa svim onim detaljima – kako bismo, na primer, predstavili sebi tu „pokretnu lampu za čitanje“ što visi o ručki Aninog sedišta?

Vladimir Nabokov je, dok je predavao na Univerzitetu Kornel, običavao da drži čitavo predavanje svojim američkim studentima oslanjajući se baš na ovo poglavlje. „Svaki margarac“, smatrao je Nabokov, „može uočiti osnovne tačke Tolstojevog stava prema preljubi, ali, da bi uživao u Tolstojevoj umetnosti, čitalac mora umeti sebi da dočara tu predmetnost, kao što je, na primer, izgled železničkih kupea na relaciji Moskva-Petrograd od pre sto godina.“

Odlomak je prepun loših predznaka – Ana neće imati sreće sa vozovima, ali pažnju engleskog čitaoca posebno će privući taj „engleski roman“ čije stranice Ana seče i čita. Dat nam je precizan i detaljan opis njegove radnje. Koji je to, onda, roman? Možemo li ga identifikovati? A. N. Vilson, u svom prikazu Tolstojevog života, smatra da Ana, bez sumnje, drži u rukama roman Entonija Trolopa. Tolstoj je *Anu Karenjinu* pisao negde između 1873. i 1878, i poznato je da je u tom periodu čitao i divio se Trolopovom jednako obimnom romanu iz parlamentarnog života, *Premijer*. Taj roman, objavljen u Engleskoj juna 1876. (iako nije mogao biti preveden na ruski bar još nekoliko meseci), imao je značajnog uticaja na *Anu Karenjinu*. Trolopova pripovest briljantno kulminira samoubistvom negativca, Ferdinanda Lopeza, pod vozom u pokretu. Ima i drugih sličnih smrti u viktorijanskoj prozi (recimo, Karkersova u romanu *Dombi i sin*), ali verovatnije je da je za vrhunac i kraj Tolstojevog romana – Anino samoubistvo na železničkoj stanici Njižnji – direktno zaslužan *Premijer*.

Ipak, u *Premijeru* nema scene u kojoj Lopez sastavlja govor za parlament. To je, izgleda, epizoda iz ranijeg Trolopovog romana, *Finijas Fin, irski poslanik* (1869), čija se radnja razvija oko junakovog prvobitnog neuspeha u sastavljanju pristupnog govora u parlamentu i njegovog kasnijeg postupnog uspeha u tome. Što se tiče jahanja leđi Meri uz hrtove i zadirkivanja zaove, izgleda da je to aluzija na još jedan Trolopov roman, *Da li je on mangup?* (1878), u kojem nadahnuta junakinja, leđi Meri Čermen (rođena Grizli), izaziva uštogljene sestre svog muža plesanjem i lovom. Muž Meri Čermen, pak, ostvaruje „svoj engleski ideal sreće“ ne u obliku „baronetstva i poseda“, već nenadanim nasleđstvom markizata i poseda. Tolstojevo „baronetstvo“ je, izgleda, odraz Trolopovog romana *Klaveringovi* (1867) u kome junak, Hari, neočekivano nasleđuje baronetstvo i imanje kada mu se dalji rođak udavi prilikom neke plovidbe.

Što se tiče junakinje koja neguje bolesnika, čini se da je to aluzija na roman sasvim drugačijeg tipa, svojevremeni bestseler Šarlote Jong iz 1853, *Naslednik Redklifa*, u kome delimično bajronovskog junaka Gaja na samrtničkoj postelji neguje njegova mlada žena Ejmi i on, pod uticajem njene nežne brige, počinje da se kaje zbog svog nečasnog života.

Na šta, dakle, Tolstoj cilja ovom mešavinom engleske proze? Ono što ruski pisac čini, reklo bi se, nešto je pomalo šovinistički. Još je Virdžinija Vulf tvrdila da u čitavoj engleskoj

književnosti postoji samo jedan roman za odrasle, *Midlmarč* (roman kojeg, izgleda, Tolstoj nije čitao). Gomila engleskih viktorijanskih romana zašeceranih završetaka i sveopšteg optimističkog pogleda na svet bila je, u suštini, „omladinska“, činilo se Virdžiniji Vulf. Henri Džejms dolazi do istog zaključka kada govori, pri završetku veka, o tiraniji mladih čitalaca nad odraslim romanopiscima.

Mislim da je Tolstojeva igra ne u tome što Ana čita neki „engleski roman“, već „engleske romane“, sa svim njihovim prenemaganjem i posvećenosti „sreći“, a naročito srećnim krajevima. Da parafraziramo čuveni početak *Ane Karenjine*, svi srećni romani liče jedan na drugi, tako da u stvari i nije važno koji to engleski roman čita glavna junakinja. To što Ana čita je, nalazimo, *arhetipski* engleski roman, koji nikada nije postojao, ali koji tipizira žanr. I, da bi prikazao osnovne sastojke svekolike engleske proze, Tolstoj meša različite romane tog najengleskijeg među Englezima, Entonija Trolopa, „Hroničara Barsetšira“, sa primesom gospođice Jong. On, grof Lav Tolstoj, napisao je knjigu druge vrste: jaču, tužniju, realističniju – rusku, jednom rečju. Knjigu koja ne podleže zatupljujućoj engleskoj „ideji sreće“. „Ne očekujte ubistvenu ‘englesku sreću’ u ovom ruskom romanu“, posredno je upozorenje.

Koji to engleski roman, dakle, čita Ana?

Sve i nijedan.

MOŽE LI DŽEJN EJR BITI SREĆNA?

U svom predgovoru romanu *Džejn Ejr* za izdanje „Svetski klasici“, Margaret Smit nabraja uticaje koji su uobličili delo Šarlot Bronte, od čitanja Biblije, Banjana, Šekspira, Skota do Vordsvorta. Smitova vešto razotkriva i bajronovske i miltonovske elemente koji se stapaju u moćnu koncepciju lika Edvarda Ferfaksa Ročestera. Postoji, ipak, možda važniji uticaj u oblikovanju tog lika, kojeg Smitova ne spominje. Jedna bajka, koju su morala znati deca Bronteovih u svojim ranim godinama.

Bajka o Plavobradom („Barbe Bleue“) dobila je svoj pisani oblik u zbirci Šarla Peroa *Priče iz davnine (Histoire du temps passe)* iz 1697. Peroove bajke bile su dosta preštampavane i objavljivane u viktorijansko doba u dečjim slikovnicama, burleskama, pantomimama, a do 1840-ih priča o zlikovcu koji zaključava mnoštvo svojih žena na tavanu bila je jedna od najpoznatijih. U dvadesetom veku priča o Plavobradom, usled pomalo primitivnih i ženomrzačkih tonova, pala je u nemilost. Preživela je kao izvor (ponekad neprepoznatljiv) dela za odrasle kao što su, recimo, Meterlinkova drama *Arijana i Plavobradi* (1901), *Zamak vojvode Plavobradog* Bele Bartoka (1911), *Kolekcionar* Džona Faulsa (1963) i *Lady Oracle – Gospođa Predskazanje* iz 1976. Između ostalog, *Džejn Ejr* bi moglo da odlikuje i to da predstavlja prvu ozbiljnu obradu teme Plavobradog u engleskoj književnosti.

Peroov „Plavobradi“ jeste priča o bogatom plemiću u srednjim godinama, nazvanom prema tamnoj bradi koju je nosio¹, ponešto starinskih manira, koji se ženi mladom ženom. Useljavaju se u dvorac izvan grada. Potom gospodin Plavobradi odlazi na put, prethodno predavši ženi ključeve kuće uz strogo upozorenje da nikako ne ulazi u „malu sobu na kraju dugog hodnika donjeg sprata“. Ženina radoznalost je zagolicana i ona se oglašuje o

¹ *Barbe bleue* je francuski izraz za bradu tamnog pigmenta. U našem jeziku bilo bi primerenije taj lik nazivati *Crnobradim*. (Prim. prev)

njegova uputstva. U sobici nalazi raskomadana tela prethodnih supruga Plavobradog. Uplašena, ona ispusti ključeve u baricu krvi.

Pošto se vratio kući, Plavobradi otkriva krvavu mrlju na ključu i shvata šta se desilo. Žena mora umreti, poput svojih prethodnica.

U poslednjem trenutku spasavaju je njena braća koja dojahuju do zamka kako bi joj pomogla. Oni ubijaju Plavobradog, a mlada udovica uvećava svoje bogatstvo posedima svoga muža.

Odjek „Plavobradog“ u romanu *Džejn Ejr* je očit. Ročester je tamnoput, srednjih godina, bogati je seoski plemić sa zakonitom ženom zaključanom u tajnoj sobi njegove kuće. On priželjkuje drugu, jer je, poput Plavobradog, čovek velikog seksualnog apetita. Bertu „spasava“, naravno, njen brat.

Mogli bismo pronaći mnoge druge paralele, no, ono što je najupečatljivije u bronteoskoj inverziji jeste završnica priče. U *Džejn Ejr* smo u poslednjim poglavljima podstaknuti da osetimo simpatiju prema Plavobradom, mužu o koga se više grešilo nego što je grešio sam. Zaključana žena je preobraćena u negativca priče. Kao kada bismo ponovo napisali „Crvenkapu“ u kojoj bismo saosećali sa vukom ili „Džeka i zrno pasulja“, uz razvijene simpatije prema džinu koji melje kosti Engleza da bi od njih napravio hleb.

Nije samo naša simpatija u pitanju. Shvatamo da je posle malo moralnog prevaspitavanja Džejn mogla biti blaženo srećna uz Plavobradog koji se potpuno popravio. Utoliko smelija pretpostavka ukoliko je (da ostavimo po strani pokušaj bigamije) Edvard Ročester odgovoran za smrt Berte Ročester. Jer, iako on tvrdi da „indirektno ubistvo“ nije u njegovoj prirodi, to je upravo ono što on radi svojoj ženi.

Zašto je nije smestio u neku od ne preterano strogih institucija koje su lečile duševno obolele u Engleskoj kasnih 1830-ih, kao što je bio Jorkširski azil (The York Retreat) gde su, kao što shvatamo, Grejs Pul i njen sin prethodno radili ili Hanvel azil u Midleseksu? Oni su postizali sjajne rezultate ne putem zatvaranja pacijenata u „goblinske ćelije“ nego dopuštajući im da vode društveni život pod nadzorom. Berta Mejson, kao što znamo, ima lucidnih trenutaka koji ponekad traju nedeljama. U svom mračnom, usamljenom zatvoreništvu sa samo Grejs Pul kao čuvaricom, nije ni čudo ako ponovo krizira?

Možemo li se upitati zašto Ročester ne prepušta svoju ženu profesionalnoj brizi? Bar u svojim lucidnim trenucima ona zna čija je žena. Kakvu „brigu“ on njoj obezbeđuje? Alkoholisanu čuvaricu, dijete od ovsene kaše i sobu u potkrovlju. Tu je i slučaj sa Bertinom smrću, kako to opisuje krčmar iz Ročester Armsa: „Mogu da posvedočim, i još neki to mogu da potvrde, da je g. Ročester izašao kroz otvor na krov. Čuli smo ga da je pozvao: ‘Berta!’, videli kako joj prilazi i tada, gospođo, ona je vrisnula i skočila i već u sledećem trenutku je ležala smrskana na betonu.“

Jasno je na osnovu reči *...mogu da posvedočim, i ostali mogu to da potvrde...* da krčmar (nekadašnji batler u Tornfildu) doslovno prenosi iskaz koji je dao islednicima. Kao bivši radnik u službi Ročesterovih, bez sumnje je govorio šta se od njega tražilo. Nema jasnih dokaza da je Edvard izašao na zapaljeni krov da bi spasao Bertu – on je mogao izgovoriti još nešto, što oni dole nisu mogli čuti, a što je nju nateralo da skoči. Njegovo *Berta!* moglo je biti i preteće. U krajnjem slučaju, gospodin Ročester, ako i nije ženoubica, mogao bi se smatrati odgovornim za ubistvo putem stalnog zapostavljanja. Bilo je i prethodnih upo-

zorenja da Berta predstavlja pretnju kako za samu sebe, tako i za druge, pod okriljem džinom natopljene brige Grejs Pul. Ko je odgovoran za požar u Tornfildu – luda žena, pijanica ili muž, koji uprkos upozorenjima nije najurio tu pijanicu i nije stavio ludu pod odgovarajući nadzor?

Edvard Ročester je čovek kome drage volje poveravamo Džejn Ejr, ali, možemo li se zapitati hoće li ona imati *crise de nerf*² kasnije u životu?

Osnovne postulate za izokretanje uvrežene antipatije prema Plavobradom, ženoubici, iznosi sam Ročester, prilikom objašnjavanja sa Džejn posle njihovog prekinutog venčanja. Kao dete, Edvard je bio razmažen. Tek kasnije u životu stekao je moralnu zrelost. Njegov otac i stariji brat namerili su da ga ožene za novac i u tom cilju su ugovorili sa porodicom Mejson sa Jamajke venčanje Edvarda i Berte. Od njega su sakrili postojanje naslednog ludila u lozi Mejsonovih. Zanet pohotom, Edvard se oženio, samo da bi kasnije otkrio kako je njegova znatno starija žena, beznađežno neobuzdana i nečasna (možda nešto manje „nečasna“ nego što je to bio Edvard Ročester tokom svog dvadesetogodišnjeg lutanja kroz redove „engleskih dama, francuskih kontesa, italijanskih sinjora i nemačkih grofica“).

Ali, pre nego što je ojađeni suprug mogao upotrebiti njene preljube kao povod za razvod, Berta ga obmane postajući žrtvom mejsonovskog prokletstva. Ludak ne može biti odgovoran pred zakonom za svoje postupke i Edvard je sada lancima vezan za Bertu. Dovodi je u Englesku, gde niko ne zna da se oženio. Niti će znati. Ona posluga koja mora doći u dodir sa Bertom „pretpostaviće da to mora biti moja nezakonita polu-sestra; moja odbačena ljubavnica“. Slobodan je da obigrava Evropu u potrazi za seksualnim olakšanjima među novim ljubavnicama. Seksualno zadovoljstvo ga privlači i samo bi drugi brak mogao utažiti njegove potrebe, a ako to mora biti – onda i bigamija.

Ima li Plavobradi – Ročester opravdanje za pokušaj te bigamije? Ima li olakšavajućih okolnosti, ili bi to bila samo slatkorečivost sredovečnog *roue'*-a (franc. *razvratnika*)? Da bismo odgovorili na pitanje, treba prvo da odredimo vreme događaja, tj. da li se Ročestеровo osujećeno venčanje sa Džejn odigralo pre ili posle donošenja engleskog Zakona o braku iz 1835. U njemu je jasno određeno da brak sa duševno poremećenim supružnikom ne može biti rastavljen ako je osoba o kojoj je reč bila zdrava u vreme ceremonije, ako je razumela prirodu ceremonije i ako je razumela prirodu ugovora o kome se radi. Naknadno ludilo nije osnova za razvod braka čak i ukoliko bi ono bilo praćeno povredama kao što su nasilje, nevernost, napuštanje ili surovost. Ako je u romanu zamišljeno da se pokušaj venčanja sa Džejn odigrava posle 1835, onda je Edvard očito kriv za ozbiljan prestup – pokušaj bigamije. Bilo bi u nadležnosti sveštenika, g. Vuda, (kao i g. Kartera, hirurga, koji je u kriminalnom savezu sa Ročesterom) da prijavi stvar policiji. Samo je jedna od manjih misterija u *Džejn Ejr* to što izgleda da Ročester ne snosi nikakve posledice i što nema nikakvih poseta nadležnih organa posle onakvog bigamijskog venčanja.

Ako je, pak, zamišljeno da se ceremonija odigrava pre legislacije iz 1835, Ročester bi možda i imao osnova da smatra svoj prethodni brak nevažećim ili raskinutim na osnovu Bertinih predbračnih prevara, njenih kasnijih preljuba ili na osnovu činjenice da brak više ne može biti konzumiran. On se uporno o svojoj ženi izražava kao o „Berti Mejson“, a ne

² Franc. „nervna kriza“. (Prim. prev.)

kao o „Berti Ročester“, što može da znači kako on sebe ne smatra oženjenim tom užasnom ženom. Dobar advokat bi mogao nešto ispetljati za svog klijenta – ne i da ga spasi vešala, ali da nas ubedi kako je ovaj iskreno smatrao ponovno venčanje opravdanim.

Kada se, dakle, odigrava radnja *Džejn Ejr*? Što se filma Orsona Velsa iz 1944. tiče, osnovni događaji se jasno stavljaju u 1839, ali što se tiče samog romana, tu datiranje predstavlja čitavo jedno minsko polje.

Priredivač koji je u tome postigao najbolje rezultate, Majkl Mejson, pronašao je dve tačke oslonca u datiranju.

Kada dolazi iz Francuske (nekoliko meseci pre nego što je i sama Džejn došla u Torn-fild), Adela priča o „velikom brodu čiji je dimnjak dimio – kako je samo dimio!“. Prvi parobrodi su se pojavili duž istočne britanske obale već 1821. Skot je putovao jednim od njih („Edinburg“) na krunisanje, 1821. Poput Adele, našao je da je brod izuzetno dimio i nazvao ga je „*New Reekie*“³ Izgleda da je parobrodski prevoz preko Lamanša otpočeo u ranim 1820-im.

Ako su se parobrodi na trenutak i pojavili (ili zamirisali) u *Džejn Ejr*, vozovi na paru potpuno su odsutni. To je roman nešto starijeg sveta kočija. Dok Džejn čeka na jednu od njih u Džordž Inu u Milkotu, ima dovoljno vremena da posmatra enterijer krčme. Na zidu je nekoliko slika: „...uključujući i portret Džordža III i jedan drugi, princa od Velsa, kao i jedan prikaz Volfove smrti.“

Ovo se, jasno, dešava negde pre sredine 1830-ih, kada je Milkot (Lids) mogao služiti i kao stanica uz železničku prugu. No, bilo bi interesantno znati koliko su izbledele ove slike na zidu. Džordž III je umro 1820, a njegov sin prestao je da bude princ od Velsa, postajući princ regent, još 1811. Vestova čuvena slika Volfove smrti koju je umnožio Džon Bojdel, bila je najpopularnija otprilike u periodu od 1790. do 1810.

Najjasnije je, ali i najviše zbunjuje, datiranje u kasnijem delu romana, kada je Džejn sa St. Džonom Riversom u školi Morton. Tu 5. novembra (antipapistički praznik), St. Džon daje Džejn knjigu „za večernje čitanje“. To je poema: jedan od onih „proizvoda tako često pribavljanih za srećnu publiku onih dana – zlatnog doba moderne književnosti. Avaj! Čitaoci našeg vremena su manje sreće... Dok sam žudno razgledala blistave stranice *Marmiona* (jer *Marmion* je to bio), St. Džon je zastao da posmatra moj crtež.“

Skotova duga narativna poema, *Marmion*, objavljena je krajem februara 1808, kao luksuzni kvarto i koštao je gvineju i po. Mesec ne odgovara, iako bi to godište moglo odgovarati ranijem navodu o princu od Velsa. Ali, godina 1808. napravila bi besmislicu od kritičkih tumačenja razvoja glavnih likova. Otuda bi, na primer, Džejn bila rođena 1777.⁴ To bi značilo i da je Ročester ostavio Selinu trudnu sa Adelom (ukoliko je on zaista otac devojčice) negde oko 1799. Trebalo bi ga u tom slučaju zamisliti, njega, Engleza, kako zarad ljubavnih podviga obilazi Francusku uzduž i popreko usred Napoleonovih pohoda, ili kako prelazi granicu sa Skarletom Pimpernelom i Sidnijem Kartonom. Ti ratovi bi se još uvek vodili negde u pozadini radnje *Džej Ejr*.

³ Eng. *to reek* – zaudarati. (Prim. prev.)

⁴ Da je tako, Džejn bi onda u vreme poznanstva sa St. Džonom imala 31 godinu. Najpravilnije datiranje bi u ovom slučaju bilo 1790. (Prim. prev.)

I ako parobrode ostavimo po strani, radnja romana Šarlot Bronte ne izgleda kao da se dešava u prvim decenijama XIX veka. Ipak, ima tu mnogo usputnih aluzija koje je situiraju bar dve decenije kasnije. Najverovatnije je da je spomenuto „novo izdanje *Marmiona* zapravo „Magnum Opus“ izdanje iz 1834. Jeftino (objavljeno u okviru Skotovih sabranih dela), koje je imalo ogromnu popularnost i koje je koštalo samo 6 šilinga – a koje više odgovara tankom džepu St. Džona Riversa od *de luxe* izdanja iz 1808. Sasvim je moguće i da ovim odlomkom Šarlot Bronte evocira uzbuđenje koje je proizvela kupovina istog toma, „Magnum Opus“-a, u harfordširskom parohijskom domu, kada je njoj bilo 19 godina.

Najbolje datiranje događaja u *Džejn Ejr* bila bi sredina 1830-ih, što možemo uzeti kao važno, ali još ne i jasno određivanje osnova za razvod ili poništenje braka. Ovakvo istorijsko određenje ne bi oslobodilo Ročestera odgovornosti za nameravanu bigamiju, ali u zakonski maglovitom kontekstu iz perioda pre 1835, to ne bi bio takav kriminalni akt kakav bi bio u filmskoj, 1839. godini.

Ročester je nedokučiv lik, za koga nikada ne znamo šta misli. Ako bismo hteli da predvidimo hoće li, u godinama braka, on usrećiti Džejn Ejr, ne bi bilo zgoreg da otkrijemo motive njegove ženidbe njom, tačnije, sled događaja koji su doveli do toga da on odbaci Blanšu Ingram u korist „tebe, siromašne i beznačajne, male i ružne, kakva jesi“.

Kada Ročester dovede Blanš Ingram i njenu veliku pratnju u Tornfild hol, sva su očekivanja da će se srećan događaj uskoro odigrati. „Videla sam da će se on oženiti njom“, kaže Džejn, a tako, očevidno, misle i ostali. Pregovori su već neko vreme u toku. Savetovani su i advokati. Opšte je poznato da je imanje Ingramovih nasleđstvom neotuđivo, zbog čega se na brak sa ovakvim udvaračem, uz to veoma bogatim, gleda sa odobravanjem. Sluti na dobro i to što je Ročester očaran Blanšinim fizičkim atributima. Poput svoje prethodnice, Mis Ingram je „oblikovana kao Dijana“, ima istu, jedru lepotu i sjajne crne uvojke koji su zaneli Edvarda na Jamajci petnaest godina ranije.

Poseta Ingramovih i njihovog društva izaziva nezapamćene pripreme u holu, kako primećuje Džejn: „Mislila sam da su sve sobe Tornfilda veoma čiste i lepo uređene, ali izgleda da sam bila u zabludi. Pozvane su još tri žene za ispomoć i takvo ribanje, takvo četkanje, takvo pranje i farbanje i trešenje ćilima, takvo spuštanje i podizanje slika, takvo glačanje ogleдалa i lusterata, takvo razgorevanje vatri u spavaćim sobama, takvo vetrenje čaršava, duška i prostirki ja nikada nisam videla, ni pre, ni posle toga.“

Predbračna svečanost u Tornfildu je prekinuta nenajavljenim dolaskom Ričarda Mejsona sa Zapadnih Antila. Ročester nije prisutan da bi ga dočekao (upravo jaše nekud sa ciganskim taborom), ali njegova reakcija, kada saznaje za pojavu Bankovog duha na sopstvenoj zabavi, dramatična je:

„– Stranac! – ne, ko to može biti? Nisam nikoga očekivao. Je li otišao?

– Ne. Rekao je da vas je poznavao davno i da može uzeti slobodu da vas sačeka dok se ne vratite.

– Dođavola! Je li rekao svoje ime?

– Ime mu je Mejson, gospodine: dolazi sa Zapadnih Antila, iz Speniš Tauna na Jamajki, čini mi se, gospodine.

Gospodin Ročester je stajao uz mene; uzeo me je za ruku kao da će me povesti ka stolici. Dok sam govorila, čvrsto me je zgrabio za zglob; osmeh na njegovom licu se sledio: očito se gušio.

– Mejson! Zapadni Antili! – govorio je kao automat.“

Sledi Mejsonov poražavajući susret sa poludelom sestrom, uzbuna u kući i uspostavljanje čvršće veze između Ročestera i Džejn.

Ubrzo pošto se Mejson vratio na Jamajku (kako to Ročester misli), Džejn je pozvana u dom Ridovih, u Gejtshedu, koji je pedeset milja udaljen od Tornfilda. Zadržava se mesec dana razmirujući stare račune. Po njenom povratku, g. Ročester će i sam biti odsutan nekoliko nedelja u toku kojih se „ništa nije govorilo o gospodarevom venčanju“ i „nisam videla nikakve pripreme za takav događaj.“

Na osnovu kasnijeg razgovora sa Džejn, izgleda da je Ročester iznenada odlučio da iskuša gospođicu Ingram i da je našao kako je neiskrena u ljubavi. „Pustio sam glas da moje bogatstvo nije ni trećina od onoga što se misli i posle sam ih posetio da vidim rezultat: naišao sam na hladan prijem i kod nje i kod njene majke.“ Pošto je otkrio da Blanš i njena majka ne gaje velike simpatije prema njemu, Edvard prosi Džejn.

Venčanje koje joj nudi nije pomodno. Bila bi to privatna, gotovo tajna ceremonija. Bez prisustva rođaka sem jedne daljnje, sa njegove strane, gospođe Ferfaks i, kao što kaže Džejn (ne bez aluzija na đavolsku ledi Ingram): „Nema nikoga ko bi se mešao, gospodine. Ja nemam srodnike koji bi bili zainteresovani.“

Pred njima je mesec dana vereništva – dovoljno za diskretne svadbene pripreme i, samo tri meseca pošto je čitav svet mislio da je Edvard Ročester veren gospođicom Ingram, Ročester će pred oltar povesti Džejn.

Razlika između njegova dva planirana venčanja ne može biti veća. Po završetku ceremonije sa Džejn, upravo venčani odmah bi otputovali u London. Svadbenu ručak nije u planu. Venčanje se odigrava u pustoj crkvi: „Nema devera, deveruša, rođaka“ koji bi prisustvovali. Svatove predstavlja samo jedna jedina osoba – gospođa Ferfaks (šta Ročester misli da preduzme po pitanju kumova, nije jasno). Događaj prekidaju dva stranca koje je Džejn već bila primetila kako se prikradaju sa groblja. „Gospodin Ročester je već oženjen“, imali su da izjave. To su, naravno, Ročesterov baksuzni šurak i advokat iz Londona.

To je već drugi put kako Mejson dolazi da pokvari Ročesterovo predstojeće venčanje. U oba slučaja on se pojavljuje neočekivano i zadivljuće pravovremeno.

U Tornfildu, Ročester očito misli da mu je šurak već davno mrtav, poludeo, poput ostalih Mejsona, ili živi u bezbednoj neobaveštenosti od nekih 3000 milja udaljenosti. Kako se onda on pojavljuje u svakom kritičnom trenutku Ročesterovog života i šta to kaže svom zetu o stvarima pravne prirode koje ih vezuju, kao i o njegovom nameravanom venčanju sa gospođicom Ingram?

Pošto ga isprati, Ročester očito misli da je Ričard na svom putu nazad, ka Jamajci. Dva puta o tome i govori, ali, kako to postaje jasno u crkvi u Tornfildu, Ričard Mejson nije u bezbednosti Zapadnih Antila. Štaviše, tokom tri protekla meseca dao je da mu se izradi kopija venčanice Edvarda i Berte Ročester.

Ko je mogao obavestiti Mejsona o planovima za venčanje sa Džejn Ejr?

Mora da se radi o nekome iz njegovog okruženja ko zna dva bitna podatka: 1) dan, tačno vreme i mesto tajnog venčanja (što znaju samo dvoje glavnih aktera, sveštenik i troje služinčadi Tornfild hola; 2) da je Ričard Mejson brat Ročesterove još žive žene, Berte.

Kako Ročester kasnije otkriva, samo je četvoro ljudi u Engleskoj znalo za ovo drugo: on, Berta (tokom svojih lucidnih trenutaka), hirurg Karter i Grejs Pul.

Ima, doduše, još neko ko je mogao prozreti u misteriju. Ročester sumnja da je njegova dalja rođaka, gospođa Ferfaks, „mogla naslutiti nešto“, a neke od njenih primedbi sugerisu nam da bi ovo moglo biti tačno.

Gospođa Ferfaks, jedina od čitave posluge Tornfilda, odlučno odbacuje mogućnost da će se njen rođak ikada oženiti gospođicom Ingram („Ne mogu zamisliti da bi gospodin Ročester pomišljao na tako nešto“), a gospođa Ferfaks je i veoma uznemirena kasnije, kada čuje da će se Džejn i gospodar venčati i vrlo je uporna u svojim odvrćanjima. Nezanemarljivo je i to što, odmah po osujećenom venčanju, Ročester otpušta gospođu Ferfaks iz službe u Tornfildu, otkaz koji nije opozvan ni onda kada on oslepi i kada bi njeno prisustvo kao jedinog živog srodnika i bivše kućepaziteljke bilo od koristi. Najbolji način da saberemo činjenice je ovakav: Ročester je ozbiljno nameravao da se oženi Blanšom Ingram, sve do neočekivane pojave Ričarda Mejsona u Tornfild holu. Ko ga je tamo pozvao? Gospođa Ferfaks (mada Ročester neko vreme to smatra nesrećnim spletom okolnosti). Ne znamo šta je sve izrečeno između njih dvojice, ali Ričard, iako po prirodi plašljiv, teško da bi dao svoj blagoslov bigamiji i pretnja razobličavanja je tu, ako nije i izgovorena.

Propalih nada da će se oženiti Blanšom, Ročester još uvek žudi za ženom. Drugo venčanje u visokom društvu, nešto poput afere Ročester–Ingram, privuklo bi ogromnu pažnju, što bi u novonastalim okolnostima bilo opasno. Pošto je otpremio Ričarda Mejsona nazad, na drugi kraj planete, Ročester se nameri na partnerku koju bi mogao oženiti bez ičijeg znanja. Nije mu bilo zgodno da se nađe u novinama koje bi nekako mogle naći put do Zapadnih Antila. Do ovog trenutka Ročester je možda razmišljao o Džejn kao o mogućoj budućoj ljubavnici, a sada, kada je Blanš Ingram ispala iz igre, Džejn je mogla biti unapređena. Karter se nekako složio, Pul nije predstavljala problem, niti bi probleme pravila Berta, ali, na Ročesterovu nesreću, Džejn je pisala svom ujaku na Maderu, koji igrom slučaja prenosi vest Ričardu Mejsonu koji se, opet slučajno, našao na Maderi zbog nekih zdravstvenih teškoća. Možemo zaključiti da je gospođa Ferfaks bila ta koja je obavestila Mejsona o tačnom vremenu i mestu venčanja (stvar koju Džejn nije mogla znati u vreme kad je pisala ujaku). Mejson se, sa svoje strane, obavestio kod advokata i vratio u Tornfild sa pravno potvrđenom pismenom preprekom. Tek tada, pošto je izgubio sve nade za venčanje, Ročester shvata ko ga je izdao i šalje gospođu Ferfaks „njenim prijateljima koji žive daleko“. Veran svojim principima, dodelio joj je godišnje izdržavanje, uz podrazumevanje da se drži podalje od njega zauvek (ona se ne spominje ni u Džejninom epilogu o događajima koji slede deset godina kasnije).

Pomalo neotesano, Ročester prosi Džejn kao *faute de mieux*⁵, a ovo *mieux* je Blanša Ingram. Misao koju on sugeriše, da je udvaranje Ingramovoj bilo samo „šarada“ da bi se „testirala“ Džejn ne deluje ubedljivo. Nije bilo potrebe testirati je, a da je i bilo, nešto ma-

⁵ Franc. „u nedostatku boljeg“. (Prim. prev.)

nje zamašno bi završilo posao, u krajnjem slučaju nešto što ne bi prikazalo Ročestera velomnim. Pored mnogih njegovih nemoralnih dela (usvajanje Adele mu, na primer, daje i neku nehajnu veličinu), ovo udvaranje Džejn ima i nečeg podlog u sebi.

Da li bi on isprobao guvernantu da Mejson nije stigao da pokvari njegovu udvaranje lepoticu iz visokog društva? Verovatno ne. Kao Samson, Ročester je na kraju uništen patnjom i fizički obogaljen. Takav, „kao slepi kamen“, on otkriva hrišćanstvo i, prvi put otkako je odrastao „počinje da se moli“. No, i tu izgleda da je Džejn *faute de mieux*. Pretpostavimo da je Ročester izašao iz zapaljenih ruševina Tornfilda netaknutih udova i organa, da li bi Džejn bila ta koju bi dozivao? Možda, a možda i ne. Slepog i osakaćenog, nikakva kontesa, Blanš Ingram ili sinjorina ne bi ga htele. Samo Džejn bi.

Nema sumnje, da su Plavobradog, umesto što su ga ubila, ženina braća samo oslepela ili mu odsekla ruku (uz pretnju da će se, ne bude li se lepo ponašao, vratiti i odseći mu još nešto), da bi stari zlikovac možda postao i donekle dobar suprug. Ali, šta ako mu se, kao Edvardu Ročesteru, posle deset godina braka vrati vid? Uz manja oštećenja, kao što je odsečena ruka (tih, posleratnih, godina česta pojava, čak pomalo glamurozna) – Plavobradi bi još mogao proći kao privlačan muškarac.

Možemo li tada biti sigurni da se njegova stara sklonost ubijanju neće vratiti?

ZAŠTO JE FRANKENŠTAJN ŽUT?

Simon Liven u jednom duhovitom pismu povodom knjige *Da li je Hitklif ubica?* ukazuje na jedan moj propust, ali i na do sada neprimećenu zagonetku *Frankenštajna*: „Bez name-re da izgledam kao preteran pedant, mogu li vam navesti (str. 2) mesto gde spominjete 'metalni zasun koji vezuje glavu čudovišta za trup'? Ne radi se o zasunu, već o krajevima elektroda kroz koje struja ulazi u to čudovište. Ali, ima još nešto: Zašto Viktor Frankenštajn pravi telo, kad se može poslužiti i jednim, već gotovim?“

Pitanje „jednog tela“ gospodina Livena zapada za oko. Pošto sam se poneo sa tim, mogu ponuditi dva moguća odgovora. Prvi se nalazi u epigrafu iz Miltonovog *Izgubljenog raja* (h. 743-5), na uvodnoj strani *Frankenštajna*:

*Tražih li ja, o, Tvorče,
da budem stvoren od gline?
Da li sam hteo ja
Iz tame da dozoveš mene?*

Kao što je kritika uvek na to ukazivala, roman Meri Šeli se u mnogo čemu oslanja na Miltonov ep, kao na svoj izvorni tekst.

Nije nam objašnjeno kako je Bog stvorio Adama od gline, ali je zato sasvim jasno kako pravi niže biće Stvaranja, Evu. Uzima deo već stvorenog tela – Adamovo rebro – i tako od membrum-a (dela) pravi ženu. Ovakvo stvaranje čitave jedne nove ličnosti od dela (ili delova) druge je ono na šta jasno aludira Meri Šeli u opisu noćnih pohoda svog junaka-naučnika: „Sakupljao sam kosti iz njihovih kosturnica, protresajući profanim prstima strašne tajne ljudskog obličja (...) soba za vivisekciju i gubilište dobavili su mi mnogo materijala“.

Izgleda da Viktor ovde obavlja dve stvari: istražuje anatomiju „ljudskog obličja“ i usput sakuplja „Adamova rebra“ od kojih bi napravio takvo „ljudsko obličje“.

Drugi odgovor na pitanje Viktorovog nekorišćenja „jednog tela“ za telo čudovišta je teološki. Mnogo je navoda o već obešenim kriminalcima, prerano skinutim s vešala, koji su time prešli iz smrti u život. Mnogo se književnih dela bavi ovom zamisli. Kao što to Merlin Batler navodi u pogovoru za Oksfordske svetske klasike iz 1818: „Poznati su mnogi pokušaji da se stvori život: animiranje jednoćelijskih organizama poput nekih telesnih parazita, ili oživljavanje mrtvih telesa, uključujući tu i pogubljene prestupnike. Neki od najpoznatijih takvih pokušaja vezuju se za Luidžija Galvanija“.

Teškoća pred kojom se našla Meri Šeli je u tome što se takav, iz mrtvih vraćen robijaš, prevremeno skinut sa vešala, na primer, ne bi vratio kao tek rođeno biće, već kao ono kakvim je prethodno bio. Isto tako, da je Galvani uspeo da oživi mrtvacu, ovaj bi se vratio u život onakvim kakav je bio pre smrti. Ono što je Šeli tražila bilo je „Stvaranje“, ne „Vaskrsenje“. Trebalo je izdvojiti prethodne ličnosti izvođenjem brojnih „duša“ onih tela od kojih su razni delovi uzeti.

Značajno je što je to područje u kom arhetipska filmska verzija, Džejmsa Vejla iz 1931. ide direktno nasuprot zamisli Meri Šeli.

Deformisani sluga, Fric, prikazan je kako upada u anatomsku laboratoriju kako bi ukrao mozak i, slučajno ispustivši mozak genija, umesto njega uzima onaj koji je pripadao zločincu-psihopatu (ne obaveštajući pri tom gospodara). Na osnovu toga trebalo bi da zaključimo da će kriminalne sklonosti pređašnjeg vlasnika preći i na čudovište, iako se Vejla ne drži ni ove linije na melodramskom fonu filma, kao ni u kasnijim njegovim sekvencama.

Bilo bi interesantno znati kako Meri Šeli zamišlja transplataciju mozga bez pratećih naznaka karaktera njegovog prethodnog vlasnika. Ona prevazilazi problem tako što vešto zamagljuje činjenice o procesu stvaranja čudovišta i stavlja do znanja (a da nije jasno potvrdila) da je ono manje vrsta fiziološke slagalice, sastavljene od delova i delića sakupljenih ovde-onda, nego stvorenje izašlo iz te kaše kao destilovano, izvedeno iz svih onih *membra disjecta* koje je Viktor sakupio tokom svojih noćnih šetnji. Možda je mudro što Meri Šeli ne zalazi u detalje po pitanju Viktorove „grozne radionice“, kao što su, na svoju štetu, činile sve filmske verzije *Frankenštajna*.

Neke detalje Šeli ipak *daje* u vezi sa izgledom novostvorenog čudovišta:

„Bilo je skoro jedan izjutra; kiša je turobno lupkala o okna i moja sveća se gotovo ugasila, kada kroz titraj prigušenog svetla, ugledah otvoreno mutno, žuto oko stvorenja; teško je disalo i grčevi su mu potresali udove.

Kako da opišem šta sam osećao pred ovom katastrofom i kako izobličen je bio jadnik koga sam kroz beskonačne muke i trud uspeo da stvorim? Udovi su mu bili proporcionalni, a crte lica sam rasporedio tako da budu lepe. Lepel! Blagi Bože! *Njegova žuta koža* jedva da je skrivala rad mišića i arterija pod sobom; kosa mu je bila sjajno crna i bujna; zubi biserno beli; ali sva ta moja izdašnost samo je činila strašniji kontrast tim vodnjikavim očima koje kao da su bile iste boje kao prljavo bela udubljenja u koje su bile postavljene, njegovoj uveloj koži i čisto crnim usnama“ (kurziv moj).

Džonatan Grosman je začeo zanimljivu polemiku u vezi sa ovim navodom. „Prošlog semestra“, (tj. zime 1997) piše on, „slušao sam kako profesorka En Melor (čiji rad veoma cenim) vodi interesantan razgovor o Frankenštajnovom čudovištu kao o nagoveštaju 'orientalne pretnje'. Teškoća u argumentaciji je bila ta što se pretpostavka oslanjala samo na jednu slabu stavku: jezive, žute oči i žuta koža stvorenja. Čini mi se da je daleko od te 'žute kože' i 'žutih očiju' do 'žute pretnje'. Uostalom, kako bismo napravili azijsko telo od leševa Evropljana?“

Slažem se sa profesorom Grosmanom – smatram tezu profesorke Melor provokativnom. Ali, kao što Grosman primećuje, žute oči su prilično zbunjujuće. On se usredsredio na problem tvrdeći da ih ne treba zamišljati „sa dužicama kao u mačke“. Kako sam priznaje, Viktor je pohodio gubilišta tokom svojih ponoćnih ekspedicija, ali malo je verovatno da je u tome dosegao do Koreje, što bi dalo povoda za pretpostavku o „žutoj pretnji“ i teško je da je nilazio na mačje glave u lokalnim klanicama ili mesarama. Nalazimo, zato, da se radi o beonjačama čudovišta koje su žute ili prljavo bele.

Grosman zaključuje da je „nesrećno stvorenje rođeno sa žuticom“. Obratio se jednom prijatelju, doktoru, koji je potvrdio da se „kada beonjače, kao i koža, požute, radi o jednom od znakova žutice.“

Dijagnoza bi bila: loše stanje jetre?

Postoji jedno ubedljivo biografsko objašnjenje zašto bi čudovište bolovalo od žutice. Kao što su kritičari već primetili (naročito kritičarke, feministkinje), scena stvaranja iz *Frankenštajna* i, sledstveno njoj, odbojnost koju Viktor ima prema svojoj kreaciji, može biti čitano kao alegorija postnatalnog šoka i depresije. Februara 1815. godine Meri Volstonkraft, stara sedamnaest godina, rodila je nedonošče, kćer Klaru, koja je umrla nekoliko dana po rođenju; od čega – nije nam poznato.

Januara 1816. rodila je sina, Vilijama. Meri i Persi Šeli su se venčali tek u decembru, 1816.

Kada je završavala *Frankenštajna*, maja 1817, Meri je očekivala dete po treći put. Znala je za postporođajnu depresiju i bio joj je poznat izgled tek rođenog deteta.

Žutica je često stanje i, u očima jedne majke, opasno za novorođenče. Jedno (ili oba) Merina deteta mogla su, pretpostavljamo, biti rođena sa žuticom; moguće je i da je ona imala fatalan ishod u Klarinom slučaju. Zanimljivo, nijednom kasnije se Meri Šeli ne osvrće na to da čudovište ima žutu kožu ili oči. Ono je „ružno“ i „odvratno“, ali, koliko znamo, ne i „žuto“.

(S engleskog prevela **Branislava Sovilj**)

Izvornik: prvi i treći ogled je iz knjige Džona Saterlenda Who Betrays Elizabeth Bennet? Further puzzles in Classic Fiction, 1999, OUP, a drugi iz njegove knjige Can Jane Eyre Be Happy? More Puzzles in Classic Fiction, 1997, OUP.